

مدرنیزاسیون شهر مشهد پس از انقلاب اسلامی ایران، ترکیبی از تهدیدها و فرصت‌ها (با تاکید بر توسعه سیاسی)*

محمد باقری^۱
مهدی نجف زاده^۲
وحید سینایی^۳
مرتضی منشادی^۴

چکیده

مدرنیزاسیون (نوسازی) اصطلاحی برای تعریف روند تغییرات اجتماعی است که به موجب آن جوامع کمتر توسعه یافته ویژگی‌های مشترک جوامع پیشرفته‌تر را به دست می‌آورند. مدرنیزاسیون نتایج مثبت و منفی متعددی با خود برای شهرها به ارمغان می‌آورد. از جمله کلان شهرهای ایران که در طی یک قرن اخیر با وجود بافت سنتی و مذهبی که دارد، درگیر مدرنیته شده است، شهر مشهد است. نوسازی مشهد پس از انقلاب اسلامی ایران تهدیدها و فرصت‌هایی برای توسعه این شهر ایجاد کرده است که این مقاله در صدد است با رویکردی توصیفی و تحلیلی (از نظر روشی) به شکل کتابخانه‌ای و فیش برداری از منابع مختلف اینترنتی و غیر اینترنتی، به بررسی آنها بپردازد. نتایج مطالعه حاضر نشان می‌دهد که رونق اقتصادی، تجاری، صنعتی، گردشگری و توسعه سیاسی که شامل منطقی‌سازی اقتدار، ارتقای مشارکت مردمی، افزایش قدرت نرم، برپا سازی ساختار منظم و تفکیک شده اداری است از مهمترین فرصت‌های ایجاد شده و تغییر نامتناسب بافت تاریخی فرهنگی شهر، آلودگی‌های زیست محیطی، مشکلات اجتماعی و فرهنگی از مهمترین عوارض و تهدیدهای مدرنیته برای شهر مشهد پس از انقلاب اسلامی ایران بوده است.

واژگان کلیدی

مدرنیزاسیون، توسعه سیاسی، توسعه شهری، قدرت نرم، مشهد.

* این مقاله برگرفته شده از رساله دکتری محمد باقری است.

۱. دانشجوی دکتری رشته علوم سیاسی (گرایش مسائل ایران)، دانشگاه فردوسی، مشهد، ایران
Mohammadbagheri61@gmail.com
 ۲. دانشیار گروه علوم سیاسی، دانشگاه فردوسی، مشهد، ایران (نویسنده مسئول)
m.najafzadeh@um.ac.ir
 ۳. دانشیار گروه علوم سیاسی، دانشگاه فردوسی، مشهد، ایران
sinaee@um.ac.ir
 ۴. دانشیار گروه علوم سیاسی، دانشگاه فردوسی، مشهد، ایران
manshadi@um.ac.ir
- تاریخ ارسال: ۹۹/۵/۲۰
تاریخ پذیرش: ۹۹/۷/۲۵

مقدمه

نوسازی یا مدرنیزاسیون به مدل انتقال تدریجی از جامعه "ماقبل مدرن" یا "سنتی" به "مدرن" اشاره دارد و مدرنیزاسیون بازنمایی سیستماتیک واقعیت‌ها، قواعد اساسی و ویژگی‌های "پدیده‌های نوسازی" است (Inglehart and Welzel 2007:96). نوسازی اصطلاحی است که برای توصیف تحول جامعه از جامعه سنتی، روستایی، کشاورزی به جامعه سکولار، شهری و صنعتی استفاده می‌شود (Inglehart 2020:37). با انواع پیشرفته‌ها در عرصه پزشکی و فناوری، جوامع ما به آرامی در حال تحول هستند. الگوها (ساختارهای) نوسازی زیربنای تمام بحث‌های توسعه سیاسی تلقی می‌شود. مدرنیزاسیون میتواند به مدرنیزاسیون سیاسی نیز منجر گردد. مدرنیزاسیون سیاسی به معنای تغییر قطعی، ساختار یافته و ایدئولوژیک در سیاست گذاری است. در طول روند نوسازی، ارزش‌های قدیمی فتودالی با ارزش‌های جدید دموکراتیک و سکولار جایگزین می‌شوند و بر کل ساختار اجتماعی تأثیر می‌گذارند (Adib, 2004:593)

در طی دهه‌های اخیر کلان‌شهرهای ایران نیز در حال طی مسیر مدرنیزاسیون بوده‌اند. یکی از مهمترین این شهرها در کشور، شهر مشهد میباشد که با وجود اینکه شهری ذاتا سنتی و تاریخی است، روز به روز بیشتر به سمت مدرنیته پیش میرود و از چهره پیشین خود فاصله میگیرد. چنین تحولاتی علاوه بر این که فرصت‌های جدیدی برای شهر مشهد ایجاد میکند به سبب تضادی که با ماهیت سنتی و تاریخی شهر دارد، تهدیداتی را با خود به همراه دارد. از جمله مهمترین تأثیراتی که به همراه مدرنیزاسیون برای شهر رخ میدهد، افزایش توسعه سیاسی و قدرت نرم یک شهر و به تبع آن قدرت نرم و توسعه کشور است. بر اساس تعریف ارائه شده در دیکشنری آکسفورد، توسعه به معنی رویدادها و اتفاقاتی است که فرد یا سازمان را به مرحله بالاتر ارتقا میدهد (Oxford dictionary, 1989) اقتصاددانان به طور کلی توافق دارند که افزایش ثروت (یا رفاه) هدف مناسب توسعه اقتصادی است ولی دانشمندان علوم سیاسی، توافق مشابهی در رابطه با هدف مناسب برای توسعه سیاسی ندارند. علاوه بر این، جای تردید است که جنبه‌های مختلف تغییر سیاسی در یک پیوستار واحد قرار بگیرند. با این حال در اغلب مطالعات علوم سیاسی، توسعه سیاسی را میتوان با مدرنیزاسیون، داشتن جامعه‌ای دموکرات، سکولار و صنعتی با سیستم اداری کارآمد و تخصصی شده برابر دانست (Binder & Palombara, 2015:121). امروزه به دلیل اهمیت بسزایی که جامعه جهانی برای پیشرفت تکنولوژی و مدرنیته شهری قائل میشود، شهرهای مدرن به کانون‌های اصلی اقتصاد جهانی و مراکز مهم قدرت نرم تبدیل شده‌اند. این شهرها بازیگران اصلی جذب و مدیریت نیروی کار مهاجرتی، جذب گردشگر، جذب سرمایه‌گذاری و توسعه روابط پایدار بین‌المللی شناخته میشوند.

مطالعات مختلفی در ایران و سراسر جهان تأثیرات مدرنیزاسیون بر توسعه سیاسی شهرها و فرصت‌ها و تهدیدهایی که میتواند با خود به همراه داشته باشد مطالعه کرده اند. برخی از مطالعات مدرنیته را اجتناب ناپذیر و پیشرفت دهنده میدانند و باور دارند توسعه سیاسی، اقتصادی و اجتماعی حاصل از مدرنیزاسیون مناطق شهری فرصت‌های قابل توجهی برای شهر به ارمغان آورده است و در صورت برنامه ریزی شهری صحیح میتوان از تهدیدهای آن پیشگیری نمود. ویدونگ (۲۰۱۷) بیان میکند، مدرن سازی شهرها نه تنها ساختار حرفه ای و ساختار صنعتی شهرها را تغییر داده است، بلکه همچنین منجر به افزایش قدرت نرم شهر، توسعه سیاسی، بهبود سبک زندگی، ایدئولوژی و کیفیت جمعیت شده است (Weidong, Zhenqi & Linbo, 2017:36). برنشتاین (۲۰۱۶) در توضیح کتاب «تئوری مدرنیزاسیون و مطالعه جامعه شناختی توسعه» بیان میدارد که مدرنیزاسیون یک فرایند کلی اجتماعی همراه با توسعه سیاسی است که الگوی جهانی را شکل داده است (Bernstein, 2016:879). با این حال در برخی منابع بر معایب و تهدیدهای مدرنیزاسیون بر جنبه های مختلف شهر و شهرنشینی تأکید شده است و مطالعات عمدتاً بر این موضوع تأکید دارند که با وجود رونق اقتصادی حاصل از مدرنیته، مدرنیزاسیون عوارض جبران ناپذیر و بی بازگشتی برای شهرها به وجود آورده است. احمدی نژاد و همکاران (۱۳۹۴) در بررسی و تحلیل روند توسعه شهری در شهر مشهد، براین باورند که گسترش سریع و بی رویه شهر مشهد منجر به ساخت و سازهای بدون برنامه ریزی و رشد مهار نشدنی شده است. لذا این رفتارهای ناپایدار، مشکلات فراوانی در حوزه های زیست محیطی، اقتصادی و فرهنگی به وجود آورده است، که میتواند به ویژه در مشهد که دارای رشد سریع شهری بوده، بسیار مخاطره آمیز و نگران کننده باشد (احمدی نژاد، ۱۳۹۴: ۲۲) براین اساس می توانیم بگوییم مدرنیزاسیون در شهر مشهد تأثیرات متعدد سیاسی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و هویتی را در پی داشته و خواهد داشت و نمودهای خود را در تغییر فرم و شکل شهر (همچون محاصره حرم مطهر توسط بناهای تجاری و اقتصادی)، مسائل هویتی برای جامعه و مسائل زیست محیطی در پی داشته است که با وجود اهمیت پژوهشی که دارد تا کنون در کمتر مطالعه ای مورد بررسی و تجزیه تحلیل قرار گرفته است. بنابر این در این مطالعه قصد داریم با دیدگاهی توصیفی و تحلیلی به بررسی تهدیدها فرصت‌ها و تأثیرات مدرنیزاسیون و توسعه شهری مشهد پس از انقلاب اسلامی ایران بر ابعاد مختلف جمعیتی، کالبدی-فضایی، زیست محیطی، گردشگری و اجتماعی فرهنگی شهر مشهد بپردازیم و مزایا و معایب مدرنیزاسیون بر توسعه پایدار شهر را شناسایی کنیم. با توجه به توضیحات فوق، هدف مقاله حاضر بررسی فرصت‌ها و محدودیت

هایی است که مدرنیزاسیون برای یک شهر به ارمغان می آورد. در این مقاله به صورت به خصوص بر تاثیر مدرنیته بر شهر مشهد تاکید شده است و مزایا و معایب نوسازی مشهد از دیدگاههای مختلف سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و گردشگری مورد کاوش قرار گرفته است. سوالات اصلی پژوهش حاضر نیز عبارت است از: تاثیر مدرنیزاسیون مشهد پس از انقلاب اسلامی ایران بر توسعه سیاسی و قدرت نرم شهر، ابعاد کالبدی-فضایی، محیط زیست، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و گردشگری شهر مشهد چه بوده است؟ و مدرنیزاسیون چه فرصت ها و تهدیداتی را از جهت ابعاد مذکور برای شهر به همراه داشته است؟

چهارچوب مفهومی پژوهش

توسعه شامل متغیرهای بی شماری، از جمله عوامل اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، جنسیتی، فرهنگی، مذهبی و محیطی است. در حالیکه تئوری توسعه از طیف وسیعی از رشته ها مفاهیم و دیدگاه ها را ادغام می کند، از همان ابتدا بسیار تحت تأثیر تفکرات سیاسی و مباحث مرتبط با مدرنیزاسیون بود. توسعه معمولاً توسط ساختارهای حاکمیتی تعیین می شود. حکومتداری از طریق هدف توسعه و ارتقای مدرنیته، تفسیر و شکل می گیرد. بیشتر نظریه های توسعه، توسعه را با مدرنیزاسیون، رشد اقتصاد و سیاست ملی برابر می دانند و دولت را عامل اصلی در رسیدن به این نتیجه حساب میکنند. استفاده از اصطلاح توسعه برای اشاره به رشد سیاست ملی از اوایل دهه ۱۹۴۰ در ایالات متحده و در ارتباط با یک نگرانی اصلی در سیاست خارجی آمریکا ظاهر شد: "چگونه می توان آینده کشورهای تازه استقلال یافته را به گونه ای شکل داد که اطمینان حاصل شود که آنها به سمت بلوک کمونیست شوروی کشانده نمی شود". با انگیزه این نگرانی، ایالات متحده دانشمندان علوم اجتماعی و علوم سیاسی خود را به مطالعه و ابداع روشهای ارتقا توسعه سیاسی در حول محور مدرنیزاسیون سوق داد. نظریه توسعه سیاسی، مدل یا نظریه ای است که اغلب توسط محققان یا دانشجویان مطالعات توسعه، مطالعات دموکراتیک و غیره به کار گرفته می شود و نظریه ای است که سطح پیشرفت سیاسی یک کشور را به کل توسعه کشور مربوط می کند. غالباً این نظریه برای توضیح روند توسعه دموکراسی یک کشور در طی روند مراحل مدرنیزاسیون به کار میرود. (Binder & Palombara, 2015:117)

مدل‌های اولیه نظری توسعه، توسعه را برابر با رشد سیاسی و صنعتی سازی می‌دانند و نظریه پردازان کشورهایی را که هنوز به توسعه سیاسی و مدرنیته کافی نرسیده‌اند را در مرحله اولیه یا پایین تر توسعه نسبت به اروپا و آمریکای شمالی می‌دانستند. مورخ اقتصادی و سیاستمدار آمریکایی والت و. روستو^۱، توسعه را به عنوان دنباله‌ای از مراحل تعریف می‌کند که همه جوامع باید از آن عبور کنند. این برداشت از ماهیت و روند توسعه به طرح اصلی تئوری مدرنیزاسیون تبدیل شد.

(Pye & Verba, 2015: 187)

تئوری مدرنیزاسیون به دنبال جنگ جهانی دوم به وجود آمد تا به این مسئله بپردازد که چگونه می‌توان اقتصاد و سیاست کشورهای برآمده از استعمار اروپا را شکل داد. هدف ضمنی آن، همانطور که زیرنویس کتاب روستو روشن می‌کند، شکل دادن به توسعه این کشورها در خط سرمایه بود. از این رو نوسازی به عنوان الگوگیری از روابط تولید و استانداردهای زندگی ویژگیهای غرب اروپا و ایالات متحده تصور می‌شد. مطابق با مدل روستو، نظریه پردازان مدرنیزاسیون از توسعه نیافتگی به عنوان مرحله مشترک در همه کشورهای در حال توسعه و نتیجه ضعف در عوامل مختلف تولید - زمین، کار و سرمایه یاد کردند. نظریه پردازان بر افزایش پس انداز و سرمایه گذاری به عنوان کلید اصلی توسعه تأکید کردند و استدلال کردند که مدرن شدن روش‌های تجارت بین‌المللی محصولات، امکان تخصیص کارآمدتر منابع و درآمد بیشتر را فراهم می‌کند، و این می‌تواند به توسعه سیاسی منجر شود. نظریه نوسازی یا مدرنیزاسیون نشان می‌دهد جوامع سنتی با اتخاذ شیوه‌های مدرن‌تر، توسعه سیاسی خواهند یافت. طرفداران تئوری مدرنیزاسیون ادعا می‌کنند که ایالت‌های مدرن‌تر و ثروتمندتر و قدرتمندترند و شهروندان آنها از سطح زندگی بالاتر و امکان تأثیر گذاری بیشتر بر سایر جوامع برخوردار هستند. (Kwilinski 2018:113). تئوری‌های مدرنیزاسیون پایه و اساس ایده توسعه و رشد در زمینه‌های مختلف سیاسی، اجتماعی و فرهنگی هستند. مدرنیزاسیون به عنوان یک مسیر خطی به سمت یک جامعه صنعتی پیشرفته تعریف شده است. توسعه اقتصادی از طریق تحول صنعتی منجر به رشد اقتصادی، توسعه سیاسی و افزایش قدرت نرم کشورها میشود و به کشورهای در حال توسعه اجازه می‌دهد در صحنه‌های بین‌المللی سیاسی به رقابت با کشورهای مدرن و توسعه یافته بپردازند (Leroy & Tatenhove, 2000: 187)

^۱ Walt W. Rostow

با اینکه توسعه اقتصادی کمیت پذیر است و میتوان آن را از طریق شاخص هایی چون افزایش یا کاهش قدرت خرید، میزان اشتغال، تولید ناخالص ملی، درآمد سرانه و با محاسبات دقیق و در چهارچوب آماری ارزیابی کرد، در توسعه سیاسی با توجه به کیفی بودن متغیرها، وجود متغیرهای نسبتاً زیاد و ارتباط پیچیده ای است که میان این متغیرها وجود دارد، چنین ارزیابی دقیقی امکان پذیر نیست. با این حال به صورت کلی شاخصه هایی از سوی دانشمندان علوم سیاسی برای سنجش توسعه سیاسی مطرح شده است که به شرح زیر است: (Binder & Palombara, 2015:121)

- میزان مشروعیت نظام و اهتمام مردم به دولتمردان
- میزان مشارکت سیاسی افراد جامعه
- غیرشخصی بودن نظام و حکومت قانون به جای حکومت فرد
- داشتن شبکه اداری کارآمد جهت پاسخگویی به نیازهای مردم و جامعه

مطالعات و بررسی های صورت گرفته در تحقیقات علوم سیاسی و اجتماعی نشان داده است که مدرن شدن جوامع از مهمترین مسیرهای رسیدن به شاخصه های فوق شناخته میشود و جوامعی که با مدرنیته فاصله دارند، عمدتاً در راه اندازی یک جامعه دموکرات، سکولار، منطق گرا و غیر خرافی، با سیستم اداری کارآمد دچار مشکل میشوند. علاوه بر این رسیدن به یک دولت الکترونیک که امکان پاسخگویی به نیازهای ارباب رجوع را در کوتاه ترین زمان ممکن، امکان پذیر میسازد، تنها در دولت های هوشمند و مدرن قابل حصول است. نظریه پردازان توسعه سیاسی بر این باورند که با اشاعه فناوری و دانش مدرن، مهارت های مدیریتی و کارآفرینی توسعه یافته؛ تشویق ورود سرمایه تحریک کننده رقابت؛ و افزایش بهره وری، موتور رشد کشورهای در حال توسعه روشن خواهد شد. نظریه های نیز مدرنیزاسیون ادعا میکنند که به محض تماس جوامع در حال توسعه با جوامع اروپای غربی و آمریکای شمالی، آنها به سمت مدرن شدن سوق داده می شوند و در نهایت، به ویژگی های اقتصادی، سیاسی و اجتماعی مشخصه ملت های اروپای غربی و ایالات متحده به عنوان کشورهای توسعه یافته دست می یابند. جوامعی که در مسیر توسعه سیاسی و مدرن شدن قرار می گیرند، به جای اینکه تحت سلطه سنت قرار بگیرند، معمولاً به اشکال حاکمیتی که توسط اصول انتزاعی دیکته می شود، اداره میشوند. طبق این نظریه، عقاید سنتی مذهبی و صفات فرهنگی، معمولاً با توسعه سیاسی اهمیت کمتری پیدا می کنند.

روش پژوهش

این مطالعه یک مطالعه توصیفی-تحلیلی از نوع مطالعه موردی است که در سال ۱۴۰۰ به شکل کتابخانه‌ای از منابع مختلف اینترنتی و غیر اینترنتی و به روش فیش برداری انجام شده است. در روش توصیفی-تحلیلی و از نوع موردی، محقق وضع موجود در یک مورد بخصوص را بررسی می‌کند و به توصیف منظم و نظام‌دار وضعیت فعلی و مولفه‌های به وجود آورنده‌ی آن می‌پردازد و ویژگی‌ها و صفات آن را مطالعه و در صورت لزوم ارتباط بین متغیرها را بررسی می‌نماید. پژوهش حاضر از نظر هدف (کاربردی) از نظر ماهیت (مطالعه اکتشافی) از نظر کاربرد (تصمیم‌گرا) و از دیدگاه پارادایمی (کیفی) است.

برای جمع‌آوری اطلاعات در زمینه‌های مبانی نظری و ادبیات تحقیق و پیشینه از کتاب‌ها، پایان‌نامه‌ها، مقالات و پایگاه‌های اطلاعاتی استفاده شده است. ابزار گردآوری اطلاعات فیش برداری می‌باشد، که روشی معمول در پایان‌نامه‌ها و مقالات علوم انسانی است، به این صورت که کتب و مقالات نوشته شده و همچنین شبکه‌های کامپیوتری مرتبط با موضوع پایان‌نامه به دقت مورد مطالعه و تجزیه و تحلیل و فیش‌بندی قرار گرفته؛ سپس این فیش‌ها مرتب و فصل‌بندی می‌گردد. در تهیه و گردآوری سعی شده است با استفاده از روش مقایسه‌ای، در هر زمینه که مربوط به موضوع باشد، واقعیت‌هایی به دست آید که با مقایسه و سازماندهی آن‌ها به فرض صحیحی نسبت به موضوع دست یافته شود. بدین منظور منابع موجود از حیث درجه اطمینان و واقعیت‌پذیر بودنشان طبقه‌بندی شده‌اند و منابعی که بیشتر از سایرین مبتنی بر شواهد بودند انتخاب شده و در نگارش مقاله مورد استفاده قرار گرفتند. سپس کلیه اطلاعات جمع‌آوری شده از منابع معتبر مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار گرفتند.

یافته‌های پژوهش

محققان ویژگی‌های جامعه کشاورزی سنتی را به عنوان نتایج سنت و ویژگی‌های جامعه صنعتی مدرن را در کشورهایی که روند مدرنیزاسیون را به عنوان مدرنیته به پایان رسانده‌اند، از نتایج مدرنیزاسیون برشمرده‌اند. (Sun and Ryder 2016:477). یکی از نتایج عمده مدرنیزاسیون اجتماعی، تکمیل انتقال از جامعه کشاورزی به جامعه صنعتی و شهری است. ویژگی‌های جامعه صنعتی در مدرنیته اجتماعی خلاصه می‌شود که مهمترین آنها عبارت است از توسعه شهری^۱ و افزایش شهرنشینی^۲، حرفه‌ای‌سازی،

^۱ Urban development

^۲ Urbanization

عقلانی سازی، جهانی سازی آموزش اجباری ابتدایی، گسترش استفاده از رسانه های جمعی و غیره. (He 2003:98)

نمودار ۱: مقایسه نتایج جامعه سنتی و جامعه مدرن. منبع: He Chuanqi, *Orient Renaissance*, 2003.

در دوران مدرن، مراکز تولید صنعت مانند تأسیسات تولیدی و کارخانه ها اغلب جایگزین مناطق کشاورزی می شوند. این مراکز فناوری کارگران را از مناطق دیگر جذب می کنند و به شهرنشینی کمک می کنند. از دست دادن همبستگی گروهی و زندگی اجتماعی و خانواده های مشترک بزرگ سنتی از یک سو و رشد فردگرایی، و کوچک تر بودن خانوارها و رشد شخصیت های خودمختار در یک جامعه ناهمگن از سوی دیگر، از ویژگی های معمول مشاهده شده در شهرها و همچنین شیوه مدرن زندگی است که در نتیجه مدرنیزاسیون رخ میدهد.

مدرنیزاسیون به ارزشهای جدید فرهنگی اشاره دارد، که با رنسانس و انقلاب صنعتی ظهور کرد و در جوامع اروپایی جایگزین هنجارهای سنتی اجتماعی، فرهنگی و سیاسی موجود شد، به عنوان مثال، فئودالیسم با دولت دموکراتیک آزاد جایگزین شد، کلیسا از دولت جدا شد و دولت ملی سکولار تأسیس شد، اقتصاد سنتی کشت و صنعت و صنایع دستی با اقتصاد صنعتی جایگزین شد، قوانین

عرفی با سیستم حقوقی مکتوب جایگزین شد و مردم از نظر جهان بینی عقلانی و در روابط خود فردگرا شدند و انقیاد خود را از اقتدار اولیه جامعه شکستند. به دنبال توسعه صنعتی، روند شهرنشینی با سرعت بیشتری سرعت گرفت. شهرنشینی تغییرات اجتماعی و فرهنگی را در زندگی جامعه ایجاد کرد که با مدرنیزاسیون نیز مطابقت دارد (Gries and Grundmann 2018:495).

جهان گرایی، برابری طلبی، انسان گرایی، سکولاریسم و دموکراسی، دیدگاه های جهانی مرتبط با آنچه ما آن را "فرهنگ شهری" می نامیم هستند و توسعه سیاسی را برای یک منطقه مدرن به ارمغان می آورند. اما این زندگی فقط به جمعیت ساکن در یک مرکز شهری محدود نمی شود. حتی در مناطق روستایی که بیشتر در معرض ابعاد دیگر مدرنیزاسیون، مانند صنعتی سازی، آموزش، ارتباطات و حمل و نقل هستند، دیده می شود (Brenner 2013:86)

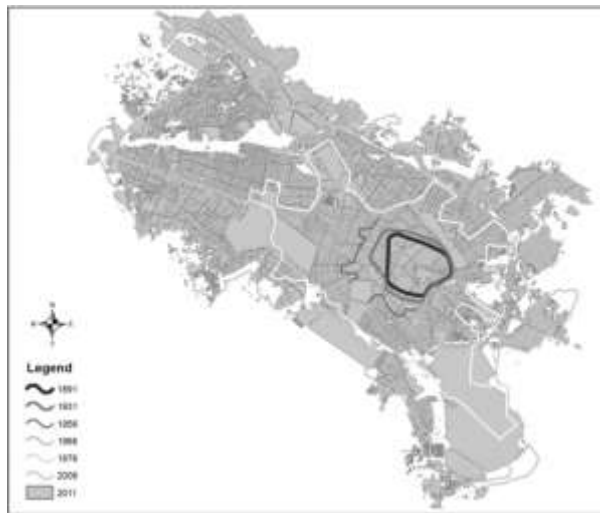
مدرنیزاسیون شهری از طریق توسعه سیاسی، افزایش قدرت نرم یک شهر و کشور، قدرت جذب افکار عمومی مردم سایر شهرها و کشورها را دارا می باشد. در واقع قدرت نرم یک شهر به یک شهر امکان نفوذ، تبادل فرهنگی و شهرت در جهان را میدهد و بر شیوه سیاستگذاری و حکمرانی شهر و کشور اثر مستقیم دارد (Swiney,2020,227)

۱- تاریخچه مدرنیزاسیون شهر مشهد

مشهد دومین شهر پرجمعیت ایران و پایتخت استان خراسان رضوی است. در شمال شرقی کشور واقع شده است. جمعیت مشهد ۱،۱۸۴،۰۰۱ نفر (سرشماری سال ۱۳۹۵) است که مناطق مشهد تمان و طرقله را شامل می شود. این شهر یک واحه اصلی در امتداد جاده ابریشم باستان بود که با مرو به شرق ارتباط داشت. نام مشهد به نام حرم امام رضا، امام هشتم شیعه، به معنی محل شهادت نامگذاری شده است. (Mirkatouli, Samadi et al. 2018:697)

مشهد تا قرن ها شهری سنتی و تاریخی بود، توسعه مدرن شهر در زمان رژیم رضاشاه سرعت گرفت. شهر مشهد در قرن معاصر به سرعت رشد کرده است به طوری که جمعیت آن از ۴۵،۰۰۰ نفر در سال ۱۲۷۶ به ۲۴۱،۰۰۰ نفر در سال ۱۳۷۶ رسید. در دهه شصت این شهر به دلیل مهاجرت اقشار مردم از جنوب و شمال و افغانستان از بالاترین نرخ رشد جمعیت (۸،۱۶ درصد) برخوردار شد تا جایی که جمعیت مشهد در سال ۱۳۸۵ به بیش از ۲،۴ میلیون نفر افزایش یافت. بنابراین جمعیت شهر در طول نیم قرن تقریباً ۱۰ برابر شده بود که گسترش فضایی شهر را با خود به همراه داشت. (Motlaq and Abbaszadeh 2012:87).

تجزیه و تحلیل داده های مکانی و زمانی به کمک فناوری های نوظهور مانند سنجش از راه دور، سیستم اطلاعات جغرافیایی (GIS) همراه با سیستم موقعیت یابی جهانی (GPS) نشان میدهد، در طول صد سال اخیر شهر مشهد رشد کالبدی فضایی سریعی را تجربه کرده است. (Ashari 2020:9) همینکه، ساختار فضایی شهر به صورت قطاعی صورت گرفته است. در اطراف حرم و قطاع غربی، مراکز تجاری و خدماتی قرار دارند و واحدهای مسکونی در دو محور غرب و شرق واقع شده اند. مساحت حرم امام رضا (ع) تا پیش از پیروزی انقلاب اسلامی، ۱۲۰ هزار متر مربع بوده که این مساحت به یک میلیون متر مربع در سال ۱۳۹۲ شمسی رسیده است (شیرازی، ۱۳۹۲: ۷۷) در طول سالیان اخیر انواع فضاهای تفریحی و تجاری برای جذب زائران تاسیس یا بازسازی شده است

شکل ۱ نقشه رشد کالبدی فضایی مشهد منبع: Motlaq and Abbaszadeh 2012

در سال‌های اخیر حرکت ساخت و سازهای مدرن در مشهد شتاب بیشتری گرفته‌است. مساحت شهر مشهد به ۳۵۱ کیلومتر مربع و به بیش از چهار برابر وسعت مشهد در پیش از انقلاب رسیده است. براساس چشم‌انداز مشهد در سال ۱۴۰۰ این شهر به شهری مدرن با معماری اسلامی-مدرن تبدیل خواهد شد. طبق برنامه ریزی های صورت گرفته، ۴۸ پروژه بزرگ معماری برای شهر در نظر گرفته شده‌است (رسول زاده و براتی ۱۳۹۷: ۱۹) در حقیقت ۳۱٫۵ درصد از مساحت پروژه های سرمایه گذاری در مشهد دارای کاربری تجاری و ۲۲ درصد کاربری اقامتی دارند. از این رو، طبق برنامه ریزی های انجام شده در سالهای آتی در برنامه های توسعه شهری این شهر، شاهد مدرنیزه شدن هرچه تمام تر این کلان شهر خواهیم بود. (Hamidi, 2019: 14)

امروزه مشهد بیش از ۵۰۰ مهمانپذیر و ۳۰۰ هتل آپارتمان و ۱۵۰ هتل دارد و بزرگترین مرکز اقامتی کشور را به وجود آورده است. به صورتی که حدود ۱۵٪ از اقامت گاههای کل کشور در این شهر واقع شده است (کریم پور ریحان، و قاسم نیا، ۱۳۹۵: ۱۴۲). سالانه هتل ها، مراکز تفریحی و مراکز تجاری متعددی برای جذب گردشگران و زائران در مشهد ساخته میشود که گاهها مطابق با هویت سنتی شهر نیست و فرهنگ و هویت شهر را بیش از پیش دستخوش تغییر و دگرگونی قرار میدهد. (Hamidi, 2019: 14) عمده اقامت گاههای بنا شده در اطراف حرم مطهر ساخته شده اند و بخش عمده ای از این ساختمان ها با بنا های اروپایی و غربی طراحی شده اند و ارتباط چندانی با بافت سنتی شهر ندارند.

۲- فرصت های مدرنیزاسیون شهر مشهد برای ارتقای توسعه سیاسی شهر

در عمده تئوری های سیاسی موجود دو ویژگی برای توسعه سیاسی مشخص شده است. (Huntington, 1966: 387) نخست این که توسعه مترادف با مدرنیزاسیون است، بنابراین توسعه سیاسی را می توان به عنوان نوسازی سیاسی تعریف کرد. نوسازی سیاسی، بعنوان یک مفهوم در ادبیات علوم سیاسی، تغییراتی را در سیاست و دولت ها ایجاد می کند که از تغییرات عمده فناوری ناشی می شود. این تغییرات عموماً شامل تغییرات قابل توجهی در محتوای کار، تغییر نگرش و تغییرات سازمانی است که نهادهای سیاسی را برای ایجاد ظرفیت برای پردازش مطالبات و موضوعات جدید تحت فشار قرار می دهد. دوم این که معیارهای زیادی برای سنجش توسعه سیاسی

وجود دارد زیرا مدرنیزاسیون و توسعه موضوعات گسترده ای هستند که حوزه های مختلفی را در بر می گیرند. چهار معیار به طور کلی به عنوان شاخصه توسعه سیاسی مطرح شده است:

- اولین شاخص عقلانیت است که به طور کل شامل حرکت از خاص گرایی^۱ به جهانی گرایی^۲ یا حرکت از تعصب به سمت ذهن های باز پذیرای پیشرفت است
- معیار دوم ملی گرایی، و ادغام ملی است. این موضوع بر ملت سازی به عنوان یکی از جنبه های اصلی توسعه سیاسی تاکید دارد.
- معیار سوم تمرکز بر دموکراتیک شدن است که در اصل تمرکز بر رقابت و تساوی قدرت است.
- معیار چهارم بسیج است که تمرکز بر مشارکت سیاسی مردمی دارد.

بنابر این هرچه مدرنیزاسیون بیشتر باشد، توسعه سیاسی بیشتر، بسیج مردمی بیشتر و در نتیجه مشارکت سیاسی بیشتر است. در نهایت، توسعه سیاسی را می توان افزایش وحدت سیاسی ملی و افزایش مشارکت سیاسی تعریف کرد. این تغییرات را به خوبی میتوان در طول چهار دهه گذشته پس از انقلاب اسلامی ایران در شهر مشهد نیز مشاهده نمود. به طور کل نوسازی سیاسی منجر به تغییر در چهار جنبه سیاسی شهر مشهد شده است:

الف) تغییر منابع قدرت و اقتدار: تغییر نخست، منطقی سازی اقتدار است. با ادامه رشد روند مدرنیزاسیون شهری، قدرت از انحصار افراد محدود خارج و در دسترس افراد نامحدود منتخب جامعه قرار داده میشود. به طور کل جایگزینی تعداد زیادی از مقامات سیاسی سنتی، خانوادگی و قومی با افراد دارای اقتدار سیاسی ملی از مهمترین تغییرات حاصل از مدرنیزاسیون سیاسی است. منطقی سازی اقتدار به معنای ادغام ملی و تمرکز یا انباشت قدرت در نهادهای قانونگذار ملی شناخته شده است.

ب) تمایز کارکردهای سیاسی و توسعه ساختارهای تخصصی برای انجام امور: در شهرهای مدرن، حوزه های خاص - حقوقی، نظامی، اداری، علمی - از قلمرو سیاسی جدا می شوند و ارگان های خودمختار، تخصصی، اما تابع برای انجام این وظایف به وجود می آیند. سلسله مراتب اداری پیچیده تر و منظم تر می شوند. توزیع قدرت با موفقیت بیشتر و کمتر با انتساب انجام می شود. راه اندازی ادارات و ارگان های دولتی و خصوصی در مشهد که همگی تابع قوانین وضع شده وزارت خانه های مرکزی به صورت تخصصی در حال انجام وظیفه هستند مهمترین گواه حاکم بر این ادعا است. دولت جمهوری اسلامی ایران همینک دارای ۱۹ وزارت خانه برای اداره امور مختلف تخصصی است

^۱ particularism

^۲ universalism

که هر یک از این وزارتخانه‌ها، ادارات و سازمان‌های زیرمجموعه وابسته در شهر مشهد دارند که به صورت تخصصی در امور مربوط به استان خراسان رضوی به ایفای نقش می‌پردازند

ج) ارتقای مشارکت مردمی: گروه‌های بیشتری در جامعه، در سیاست و توسعه نهادهای سیاسی جدید - مانند احزاب سیاسی و تشکل‌های سیاسی - مشارکت میکنند. مشارکت گسترده در سیاست ممکن است کنترل دولت بر مردم را مانند دولت‌های توتالیتر^۱ افزایش دهد، یا ممکن است کنترل دولت توسط مردم را، مانند برخی از کشورهای دموکراتیک، افزایش دهد. حضور فعال مردم شهر مشهد در انتخابات ریاست جمهوری، مجلس، خبرگان، شورای شهر و ... از مهمترین شواهد و اسناد ارتقای مشارکت مردمی در شهر مشهد بوده است. به طور مثال در انتخابات ریاست جمهوری سال ۱۳۹۶ میزان مشارکت مردم مشهد ۷۷/۵٪ که نسبت به انتخابات دور قبل در سال ۱۳۹۲ که ۷۵/۵٪ بود رشد ۲ درصدی داشته است (ایسنا، ۱۳۹۶)

د) افزایش قدرت نرم: مفهوم "قدرت نرم"^۲، قدرت را "توانایی تأثیر در رفتار دیگران برای رسیدن به نتیجه مورد نظر خود" میدانند (ص ۲) جوزف نای^۳ معتقد است که دنیای امروز به قدرت نرم نیاز دارد، که او آن را "توانایی به دست آوردن آنچه فرد می‌خواهد از طریق جاذبه به جای اجبار" تعریف می‌کند (ص ۱۰). وی ادعا می‌کند که ریشه قدرت نرم در فرهنگ، آرمان‌ها و سیاست‌های سیاسی یک کشور نهفته است (ص ۱۰). بنابراین، وقتی سیاست‌های یک کشور توسط دیگران مشروع شناخته شود، قدرت نرم آن و در نتیجه پذیرش آن افزایش می‌یابد. (Nye, 2004: 2-12). در عصر شهرنشینی‌های در حال پیشرفت، شهرهای مدرن به کانون‌های اصلی اقتصاد جهانی و مراکز مهم قدرت نرم تبدیل شده‌اند. آنها نقش اصلی را در جذب و مدیریت نیروی کار مهاجرتی، جذب گردشگر، جذب سرمایه‌گذاری و توسعه روابط پایدار بین‌المللی ایفا می‌کنند. قدرت نرم شهری تکامل قانونی مفهوم قدرت نرم جوزف نای است که در ابتدا آن را به عنوان توانایی کشور برای تأثیرگذاری بر دیگران از طریق اقناع، ایده‌ها و جاذبه‌های فرهنگی تعریف می‌کرد. در واقع قدرت نرم یک شهر مدرن امکان نفوذ، تبادل فرهنگی و شهرت شهر در جهان را میسر میکند و شیوه سیاستگذاری و حکمرانی شهری را تغییر شکل می‌دهد (Swiney, 2020, 227) چارچوب شهر مدرن در محدوده تحقیق و اجرا امروزه در سراسر جهان در حال رشد است و

^۱ totalitarian

^۲ Soft power

^۳ Joseph S Nye Jr.

کشورهایی که بتوانند بر تعدد شهرهای مدرن خود بیفزایند قدرت نرم بیشتری در سراسر جهان کسب میکنند. یکی از نمونه های موفق شهر های مدرن که در طی سالیان اخیر توانسته است قدرت نرم خود را در آسیا گسترش دهد، شهر مشهد است. مشهد هر ساله منابع قابل توجهی برای تقویت مدرنیزاسیون شهری سرمایه گذاری می کند. رسیدن به اهداف مهم سیاسی در منطقه و کشورهای اسلامی و جذب مشارکت های موثر برای پیشبرد شهرت ملی، امنیت و شکوفایی از مهمترین اهداف نوسازی این شهر است. شهر مشهد با دارا بودن حرم طهر امام رضا (ع) قابلیت جذب و تاثیرگذاری بر حجم وسیعی از مسلمانان علی الخصوص شیعیان ایران و جهان را دارد و همواره در افزایش قدرت نرم ایران در میان کشورهای اسلامی نقش تاثیر گذاری ایفا کرده است که میتوان به نمونه های زیر به عنوان مصادیق مهم ارتقای قدرت نرم مشهد اشاره کرد:

- رونق گردشگری در راستای ارتقای قدرت نرم: مشهد دومین شهر مقدس در جهان است که سالانه بیش از ۲۰ میلیون گردشگر و زائر را به خود جلب می کند که بسیاری از آنها برای ادای احترام به حرم امام رضا (هشتمین امام شیعیان) می آیند. مشهد با بیش از ۵۵٪ کل هتل های ایران قطب گردشگری در کشور است. (Jamshidi, Barakpur et al. 2018:12) این شهر تبدیل به یکی از مهمترین قطب های گردشگری مذهبی در جهان شده است. گردشگری مذهبی، گونه ای از گردشگری است که به دلیل ریشه داشتن در فرهنگ دینی، نقش مهمی در پایداری فرهنگی و اقتصادی ایران را دارد و می تواند برای توسعه خدمات گردشگری در مناطق مختلف کشور موجود باشد. این نوع گردشگری است که به طور معمول در بند ۳۴ سند الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت با عنوان توسعه قطب های گردشگری طبیعی، فرهنگی، مذهبی و سلامت با محوریت مناطق و مراکز هویتساز بر روی آن تأکید شده است. (موسی زاده، لطفی و جورابلو، ۱۳۹۸: ۲). در طول سالیان اخیر انواع فضاهای تفریحی و تجاری برای جذب زائران تاسیس یا بازسازی شده است که از مهمترین آنها میتوان به پارکها و پارکهای آبی مشهد اعم اشاره کرد. مفهوم پایتخت معنوی ایران بیانگر اهمیت حیاتی این شهر در برنامه ریزی های شهری و سیاست های مدیران و برنامه ریزان ارشد کشور است. در اسناد بالادستی و چشم انداز مشهد ۱۴۰۴ نیز پیش بینی شده است که تعداد زائرین این شهر به بیش از دو برابر افزایش خواهد یافت (عظیمی هاشمی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۳۹) مشهد در افق ۱۴۰۴ قرار است سالانه از ۳۰ میلیون زائر ایرانی و ۲ میلیون گردشگر خارجی پذیرایی کند. (مرادی و رحمانی، ۱۳۸۹: ۳۸)

• رونق اقتصادی و صنعتی در راستای ارتقای قدرت نرم: هم‌اکنون مشهد تبدیل به یکی از بزرگترین قطب‌های تجاری و صنعتی شده است. به کمک مدرنیزاسیون و به دنبال آن رونق صنعت در یک منطقه شهری، رشد اقتصادی ایجاد می‌شود، تقاضا برای مراکز آموزش عمومی و امکانات عمومی که از ویژگی‌های مناطق شهری هستند، افزایش می‌یابد. این تقاضا به این دلیل اتفاق می‌افتد که مشاغلی که به دنبال فناوری جدید برای افزایش بهره‌وری هستند به نیروی کار تحصیل کرده نیاز دارند و شرایط زندگی مطبوع می‌تواند کارگران ماهر را به منطقه جذب کند. پس از صنعتی شدن یک منطقه، روند شهرنشینی در آن برای دوره زمانی طولانی تری ادامه می‌یابد زیرا منطقه چندین مرحله از اصلاحات اقتصادی و اجتماعی را طی می‌کند. هر شهر به تدریج از سطح بالاتری از رونق اجتماعی، زیست محیطی و اقتصادی برخوردار می‌گردد که از طریق افزایش آموزش، مداخلات دولتی و اصلاحات اجتماعی حاصل می‌شود. (Gollin, Jedwab et al. 2016:39). هم‌اکنون مشهد تبدیل به یکی از بزرگترین قطب‌های تجاری و صنعتی شده است. آستان قدس رضوی خود به تنهایی دارای ۴۹ شرکت و کارخانه وابسته به آن است که در قالب امور اقتصادی، اجتماعی، آموزشی، فرهنگی و رسانه‌ای فعالیت دارند و حجم بالایی از نیروی کار متخصص و نیمه متخصص را در این شهر به کار گرفته‌اند.

۳- تهدیدهای مدرنیزاسیون شهر مشهد

تهدیدهای مدرنیزاسیون شهر مشهد را میتوان از جنبه‌های مختلف فرهنگی، کالبدی-فضایی، زیست محیطی و ... مورد بررسی قرار داد. توسعه شهری و مدرنیزاسیون بافت شهر منجر به تغییر فرهنگی و ایجاد نوسازی فرهنگی آن منطقه میشود. تغییر فرهنگی همچون شمشیری دولبه است. چنین دگرگونی‌ای ممکن است منجر به ارتقای فرهنگ و بینش افراد شود. اما زمانی که افراد جامعه برای تغییر فرهنگی آماده نباشند، در این زمینه تحصیل نکرده و آگاهی کسب نکرده باشند و تنها به اطاعت و تقلید کورکورانه از جامعه مدرن غربی بپردازند دچار تهاجم فرهنگی میشوند. در این شرایط جامعه شهری دچار تناقض‌هایی در پذیرش فرهنگ سنتی و فرهنگ مدرن میشود. تناقضی که به خوبی میتوان رد پای آن را در معماری شهر مشهد ملاحظه نمود (Stevenson 2003:15)

اسلامی بودن و عدم پیروی از مظاهر غرب جزو اصول شهرسازی پس از انقلاب اسلامی به شمار میرفت. با این وجود به مرور زمان با گسترش نوسازی شهری و حضور برخی از سیاستها، چنین تعصباتی کم رنگ تر گردید (Shahraki, 2011: 523). تغییر سیاستها از جمله سیاست تعدیل اقتصادی، بها دادن به بخش خصوصی و... موجب شدند تا در روند شهرها و توسعه آنها تغییراتی ایجاد گردد. در پی اجرای این سیاستها برخی از جنبه های الگوی غربی شهر در ایران جلوه پیدا کرد. ظهور و بروز جنبه هایی از الگوی غربی شهر از یکسو و حضور سیاستهای مبتنی بر ایدئولوژی اسلامی و جنبه هایی از الگوی اسلامی در شهرهای ایران اعم از مشهد از سوی دیگر وضعیتی پارادوکسیکال و متعارض ایجاد نموده است. (Madanipour, 2003: 154)

در طی سالهای گذشته با افزایش تراکم ساختمانی و همچنین تراکم نفر در هکتار، سیما و منظر شهری با معضلاتی اساسی مواجه شده است (Rafiee, 2009:21) در درجه اول به نظر میرسد معماری ساختمانها بر اساس الگویی مشخص و نظام مند طراحی و اجرا نشده اند و نشانی از هویت فرهنگی ایرانی اسلامی در ساخت و سازها دیده نمیشود. علاوه بر این رشد بی رویه شهرها و مهاجرت های گسترده روستاییان به شهرها، منجر به افزایش مشکلات ترافیکی و رفت و آمد شده است. این شرایط باعث شده است که شهرداری و طراحان شهری در طرحهای خود تجدیدنظر کرده و در برنامه های جدید توسعه شهری (جامع و تفصیلی)، اقدام به تعریض معابر موجود و یا احداث شبکه های جدید (بزرگراهها و اتوبان) کنند. این اقدامات چهره شهرها را به کل دگرگون ساخته و حجم رفت و آمد و به دنبال آن ساختار تاسیسات و مشاغل موجود و ممکن را با دگرگونی اساسی مواجه ساخت. بنابراین افزایش تراکم ساختمانی از یک سو و افزایش سطح شبکه های دسترسی از سوی دیگر، معماری شهری را هرچه بیشتر به سمت استانداردهای جهانی و مدرنیزاسیون پیش میبرد. (زین العابدین، نوبخت، سعیدی فر، و اکبری، ۱۳۹۷: ۱۲۹).

مدرنیته، توسعه و گسترش زمین های شهری یکی از برگشت ناپذیرترین تأثیرات انسانی بر زیست کره جهانی است. افزایش جمعیت شهری بر اثر توسعه یک شهر در صورتی که به درستی مدیریت نشود میتواند شهر را با مشکلات جدی و انواع آلودگی مواجه کند. (Dong, Liang et al. 2017:169). منبع اصلی آلودگی در شهر مشهد منبع متحرک انسانی است که حدود ۷۰ درصد است و در میان این منبع آلودگی، نگرانی اصلی وسایل نقلیه موتوری است. از میان ۳۱۴،۵۹۹ واحد وسیله نقلیه موتوری در شهر مشهد، ۲۷۲،۱۳۷ وسیله نقلیه با گاز کار می کنند، در حالی که تعداد

وسایل نقلیه با استفاده از سوخت دیزل ۴۲،۴۶۲ دستگاه است & Ghorbani (Zarea,2008:126). صنایع سنتی مانند کارگاه‌های کوچک صنعتی از دیگر منابع مهم آلودگی در شهر مشهد هستند. قبل از سال ۲۰۰۶ بیشتر آنها در خارج از شهر واقع شده بودند اما آمارهای اخیر (۲۰۱۰) نشان می‌دهد که ۳۱/۱ درصد از این واحدها اکنون در شهر مشهد مستقر هستند. نتایج نشان می‌دهد که آلودگی هوا در شهر مشهد عمدتاً ناشی از فعالیت‌های انسانی است. تمرکز این فعالیتها در شهر تأثیرات منفی بسیاری بر محیط زیست وارد کرده است. به طور مشخص، وجود تعداد زیادی اتومبیل به عنوان اصلی‌ترین آلاینده‌های هوا در شهر مشهد نتیجه مستقیم توسعه بی‌رویه شهری، رشد سریع جمعیت و میزان بالای مسافرت در داخل شهر است. (Miri, Derakhshan et al. 2016:452) میزان افزایش جمعیت و پیشرفت فیزیکی مشهد نه تنها منجر به آلودگی هوا شده بلکه آسیب‌های جبران‌ناپذیری به منابع آب شهر نیز وارد کرده است. در سالهای اخیر گسترش افقی مشهد منجر به تخریب منابع آب پایدار (چشمه‌ها و قنات) شده است. (Hosseini,2008:13)

خاک شهر مشهد نیز به دلیل دفع زباله‌های انسانی و دفع زباله‌های عفونی غیر بهداشتی صنعتی، استفاده از فاضلاب انسانی به عنوان کود در زمین‌های کشاورزی و استفاده بی‌رویه از کودهای شیمیایی و سموم دفع آفات، به سختی دفع می‌شود. این عفونت در سالهای گذشته به آبهای زیرزمینی گسترش یافته است (Bahram Soltani,1992:87) براساس مطالعات خاک در مشهد، گسترش شهر و رشد جمعیت تأثیرات جدی بر خاک این شهر دارد. علاوه بر این توسعه شهر مشهد و ساخت سریع ساختمانها باعث تولید روزانه بیش از ۵۰۰۰ تن زباله ساختمانی میشود که بدون بازیافت در دره‌ها و کانال‌های زهکشی اطراف شهر انباشته می‌شوند. این موضوع باعث انسداد کامل در اکثر مجاری آب شده است (Motlaq and Abbaszadeh 2012:90) از طرفی آلودگی‌های زیست محیطی انباشته شده به مرور منجر به بالاتر رفتن میانگین دمای کلان شهرها میشود در مطالعاتی که در کشور انجام شده است در طول نیم قرن اخیر میانگین دمای شهر مشهد با سرعت قابل توجهی افزایش پیدا کرده است. (Keikhosravi 2019:102)

علاوه بر اینها، مدرنیزاسیون و توسعه شهری منجر به جذب خیل عظیمی از مهاجران و تغییرات فرهنگی شده است. مهاجران با خود فرهنگ و تمدن خاص خود را به مشهد آورده‌اند و در آن سکنی گزیده‌اند. به دلیل مهاجرت‌های فراوانی که در دهه اخیر به استان خراسان رضوی صورت گرفته و محدودیتهای طبیعی استان از جمله احتمال وقوع زمینلرزه و شکلگیری حاشیه نشینی‌های عظیم در شهرهای استان خراسان رضوی بویژه در کلان شهر مشهد، این شهر دچار مشکلاتی از

قبیل کمبود منابع آبی، افزایش سطح مشاغل کاذب، افزایش بیکاری و افزایش جرائم در کنار ایجاد عدم تعادل منطقه ای در شمال شرق و شرق کشور شده است (. زرقانی، حسینی، قنبری و قیاسی، ۱۳۹۵: ۱۵۸) بیکاری، کودکان کار، فقر، اعتیاد به مواد مخدر، سرقت و استثمار جنسی از مهمترین مشکلات اجتماعی شهر است. میزان طلاق در مشهد تا سال ۱۳۹۳، ۳۵ درصد افزایش یافته بود. خراسان و مشهد در سال ۱۳۹۲ رتبه دوم خشونت در سراسر کشور را به دست آوردند. (Shahraki, Fouladiyan et al. 2020:105)

نتیجه گیری

در دهه های اخیر همگام با پیدایش و تکامل مدرنیته جهانی، انباشت سرمایه، تمرکز فضایی ابزار تولید و نیاز به نیروی کار، شهر مشهد به سرعت از نظر جمعیتی و وسعتی توسعه یافته است و مکان مناسبی برای سرمایه داران جهت اجرای طرح های گردشگری، ساختمانی، صنعتی و بازرگانی شده است. طرح های توسعه ای جدید منجر به رونق توریسم، صنعت و تجارت در مشهد شده است و در توسعه سیاسی شهر تاثیر بسزایی داشته است. ارتقای جهان گرایی، برابری طلبی، انسان گرایی، سکولاریسم، دموکراسی، ارتقای اقتدار منطقی، بر پا سازی ساختار منظم و تفکیک شده سیاسی، افزایش مشارکت مردمی و افزایش قدرت نرم از دستاوردهای مدرنیزاسیون سیاسی است که بنابر شاخصه های توسعه سیاسی که در متون علوم سیاسی مطرح شده است منجر به پیشرفت توسعه سیاسی در این شهر پس از انقلاب اسلامی ایران شده است. این امر را می توان در مشارکت سیاسی متجلی در انتخابات های گوناگون اعم از ریاست جمهوری، دوره های مختلف مجلس و شورای شهر مشاهده کرد. با اینحال مدرنیزاسیون با خود جنبه های منفی چون آسیب به محیط زیست، التقاط فرهنگی و فاصله گیری از جنبه های تاریخی و سنن شهر زیارتی سنتی مشهد را نیز به همراه داشته است که این جنبه ها را هم میتوان در فرهنگ و منش ساکنین شهر و مشخص تر از آن در چهره شهر مشاهده نمود

در سالهای اخیر منظر شهری مشهد دستخوش تغییر زیادی شده است و معماری مراکز تجاری و ساختمان‌های بلند مرتبه که اصالت غربی دارد، همچنان به شکلی ناهماهنگ با هویت شهر مشهد در حال قد کشیدن هستند. ساختارهای بسیاری از این مراکز حتی وقتی می‌خواهند معماری تلفیقی داشته باشند باز هم مدرن و به سیستم غربی ساخته می‌شوند. بنابر این با وجود فرصت‌هایی که مدرنیزاسیون برای توسعه سیاسی و اقتصادی شهر مشهد به ارمغان آورده است، مهمترین توانمندی شهری در مشهد، یعنی گردشگری مذهبی را با چالش مواجه ساخته است. بنابر این ضروری است تمامی زوایای شهر با این پتانسیل غنی همخوانی داشته باشد و باید در نظر داشت که رعایت استانداردهای چنین همخوانی‌ای می‌تواند پویایی و توسعه شهر را در طولانی مدت به همراه داشته باشد.

بدیهی است که نمیتوان در مقابل مسیر نوسازی و مدرنیزاسیون شهر مشهد مقاومت کرد، با این حال لازم است با برنامه ریزی شهری مناسب تهدیدها و مشکلات به وجود آمده در شهر را کمرنگ تر نمود و آنها را به فرصت تبدیل کرد. برنامه ریز شهری، تخصصی است که در زمینه برنامه ریزی شهری به منظور بهینه سازی اثربخشی کاربری زمین و زیرساخت‌های جامعه فعالیت می‌کند. برنامه ریزان شهری برنامه‌هایی را برای توسعه و مدیریت مناطق شهری و حومه‌ای تدوین می‌کنند، به طور معمول سازگاری کاربری زمین و همچنین روندهای اقتصادی، زیست محیطی و اجتماعی را تجزیه و تحلیل می‌کنند. در تهیه هر برنامه برای یک جامعه (اعم از تجاری، مسکونی، کشاورزی، طبیعی یا تفریحی)، برنامه ریزان شهری باید طیف گسترده‌ای از موضوعات از جمله پایداری، آلودگی‌های موجود و بالقوه، حمل و نقل از جمله احتقان احتمالی، جرم، ارزش‌های زمین، توسعه اقتصادی، عدالت اجتماعی، کدهای منطقه بندی و سایر قوانین را در نظر داشته باشند

بنابر این در این مقاله تلاش شد تا تأثیرات توسعه و مدرنیزاسیون شهری بر ابعاد مختلف سیاسی، کالبدی و فضایی، گردشگری، اجتماعی و فرهنگی و جمعیتی شهر مشهد مورد بررسی و تجزیه تحلیل قرار گیرد. بررسی نتایج و جنبه‌های مختلف توسعه شهری میتواند مسیر آینده را برای رسیدن به توسعه پایدار متناسب با فرهنگ و بافت مذهبی و تاریخی مشهد را هموار کند.

منابع

۱. احمدی نژاد، سید مصطفی، شاد، روزبه، رکنی تهرانی، میلاد (۱۳۹۴)، «بررسی و تحلیل روند توسعه شهری در شهر مشهد با استفاده از منطق فازی»، **همایش ملی معماری و شهرسازی بومی ایران**، یزد.
۲. ایسنا (۱۳۹۶). رشد مشارکت مردم خراسان رضوی در انتخابات. برگرفته از <https://www.isna.ir/news/96030100671>
۳. حبیبی، سید محسن (۱۳۷۵). **از شار تا شهر**، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۴. رسول زاده، م. و ج. براتی (۱۳۹۷). "رتبه بندی پروژه های سرمایه گذاری ساخت و ساز شهر مشهد و بررسی مشکلات آنان به ویژه بافت فرسوده اطراف حرم مطهر (به کمک روش خاکستری)". **مطالعات اقتصادی کاربردی ایران** (مطالعات اقتصادی کاربردی) ۷(۲۶)
۵. ین العابدین، ی؛ نوبخت، س؛ سعیدی فر، ف و اکبری، م (۱۳۹۷). ارزیابی ساختار کالبدی-فضایی شهرهای ایران از دیدگاه مدرنیسم و پست مدرنیسم: نمونه موردی: کلانشهر تهران " **مطالعات برنامه ریزی سکونتگاه های انسانی** (چشم انداز جغرافیایی)، ۱۳ (۱)، صص ۱۲۵-۱۴۳
۶. شیرازی، علی (پرتو خورشید). **پرتو خورشید**، ج ۱، ۱۳۹۲، بوستان کتاب قم.
۷. عظیمی هاشمی، مژگان؛ اعظم کاری، فائزه؛ شریعتی مزینانی، سعید (۱۳۹۱) مؤلفه های اجتماعی - فرهنگی شهر زیارتی پایدار؛ مورد مطالعه: شهر مشهد، **مجله مطالعات اجتماعی ایران** . پاییز و زمستان ۱۳۹۱، دوره ششم - شماره ۳ و ۴، صص ۱۳۵ تا ۱۶۰
۸. مرادی م. و ب. رحمانی (۱۳۸۹). "نقش گردشگری در توسعه پایدار شهری: مطالعه موردی شهر مشهد " **جغرافیایی سرزمین**، ۷(۲۵).
۹. موسی زاده، لطفی و جورابلو (۱۳۹۸). بررسی رویکرد و نقش گردشگری مذهبی در توسعه شهری یک مطالعه در شهر مشهد مقدس. **اولین کنفرانس بین المللی گردشگری بیابان لوت؛ فرصت های محلی و بین المللی**
10. Acemoglu, D. and J. A. Robinson (2018). "Beyond modernization theory." *Annals of Comparative Democratization* 16(3): 26-31 .
11. Abid, M. (2004). Political modernisation: The concept, contours and dynamics. *The Indian Journal of Political Science*, 65(4), 590-602 .

12. Ashari, M. (2020). "Reconstruction of the History and Geography of Iranian Applied Arts based on Written Sources in the First Centuries of Hegira by Relying on Handmade Carpet." *Negareh Journal* 15(53): 5-23 .
13. Binder, L., & La Palombara, J. (2015). *Crises and Sequences in Political Development*.(SPD-7). Princeton University Press .
14. Bahram, Soltani, K. (1992). *Issues and methods of urban planning: Environment, planning and architecture*. Research Centre of Iran, Tehran .
15. Brenner, N. (2013). "Theses on urbanization." *Public culture* 25(1 (69)): 85-114 .
16. Bernstein, T. R. (2016). Sustainable development: Agents, systems and the environment. *Current Sociology*, 64(6), 875-906 .
17. Decker, J. (2016). "Cities, museums and soft power." *Consumption Markets & Culture* 21: 1-8 .
18. Dong, L., H. Liang, L. Zhang, Z. Liu, Z. Gao and M. Hu (2017). "Highlighting regional eco-industrial development: Life cycle benefits of an urban industrial symbiosis and implications in China." *Ecological Modelling* 361: 164-176 .
19. Ghorbani, M. & Firooz Zarea (2008). *Introduction to environmental valuation*, Ferdowsi University Press .
20. Gollin, D., R. Jedwab and D. Vollrath (2016). "Urbanization with and without industrialization." *Journal of Economic Growth* 21(1): 35-70 .
21. Gries, T. and R. GrundmannFer(2018). *ility and modernization: the role of urbanization in developing countries*." *Journal of International Development* 30(3): 493-506 .
22. Hamidi, A. A. "MODERNIZATION STAGES OF THE CITY MASHHAD." *Научные вести № 9 (14)| 2019: 14 .*
23. He, C. (2003). "Oriental renaissance: three roads to the modernization." *Commercial, Beijing .*
24. Hosseini, A. (2008). *The horizontal expansion of the city of Mashhad in recent decades and its impact on soil and water resources, geography and urban planning*. Master's thesis, Tehran University, Winter 2008 .
25. Huntington, S. P. (1966). *Political Modernization: America vs. Europe*. *World Politics*, 18(3), 378-414 .
26. Inglehart, R. (2020). *Modernization and postmodernization: Cultural, economic, and political change in 43 societies*, Princeton university press .
27. Inglehart, R. and C. Welzel (2005). *Modernization, cultural change, and democracy: The human development sequence*, Cambridge University Press .
28. Inglehart, R. and C. Welzel (2007). "Modernization." *The Blackwell encyclopedia of sociology .*
29. Jamshidi, M. J., N. Barakpur and K. Kalantari (2018). "Analysis of Spatial Effects of Urban Tourism Attractions on Mashhad Tourism Services." *Tourism*

- Management Studies 13(44): 1-38 .
30. Keikhosravi, Q. (2019). "The effect of heat waves on the intensification of the heat island of Iran's metropolises (Tehran, Mashhad, Tabriz, Ahvaz)." *Urban Climate* 28: 100453 .
 31. Kwilinski, A. (2018). "Mechanism of modernization of industrial sphere of industrial enterprise in accordance with requirements of the information economy" .
 32. Leroy, P., & Van Tatenhove, J. (2000). Political modernization theory and environmental politics. *Environment and global modernity*, 50, 187 .
 33. Madanipour, A. (2003). *Modernization and everyday life: urban and rural change in Iran*. Iran Encountering Globalization, Routledge: 153-164 .
 34. Marsh, R. M. (2014). "Modernization theory, then and now." *Comparative Sociology* 13(3): 261-283 .
 35. Martinelli, A. (2005). *Global Modernization: Rethinking the project of modernity*, Sage .
 36. Miri, M., Z. Derakhshan, A. Allahabadi, E. Ahmadi, G. O. Conti, M. Ferrante and H. E. Aval (2016). "Mortality and morbidity due to exposure to outdoor air pollution in Mashhad metropolis, Iran. The AirQ model approach." *Environmental research* 151: 451-457 .
 37. Mirkatouli, J., R. Samadi and A. Hosseini (2018). "Evaluating and analysis of socio-economic variables on land and housing prices in Mashhad, Iran." *Sustainable cities and society* 41: 695-705 .
 38. Motdaq, M. A. and G. Abbaszadeh (2012). "The Physical Development of Mashhad City and Its Environmental Impacts." *Environment and Urbanization ASIA* 3(1): 79-91 .
 39. Nye Jr, J. S. (2004). *Soft power: The means to success in world politics*. Public affairs .
 40. Oxford Dictionary (1989). *Oxford english dictionary*. Development definition. Simpson, JA & Weiner, ESC .
 41. Shahraki, S. Z., et al. (2011). "Urban sprawl pattern and land-use change detection in Yazd, Iran." *Habitat International* 35(4): 521-528 .
 42. Pye, L. W., & Verba, S. (2015). *Political culture and political development*. Princeton University Press .
 43. Shahraki, S. Z., M. Fouladiyan and J. Toosifar (2020). "Child labor processes in the city of Mashhad: A narrative study." *Children and Youth Services Review* 119: 105474 .
 44. Stevenson, D. (2003). *Cities and urban cultures*, McGraw-Hill Education (UK) .
 45. Swiney, C. (2020). *The Urbanization of International Law and International Relations: The Rising Soft Power of Cities in Global Governance*. *Mich. J. Int'l L.*, 41, 227 .
 46. Sun, J. and A. G. Ryder (2016). "The Chinese experience of rapid

modernization: Sociocultural changes, psychological consequences?" *Frontiers in Psychology* 7: 477 .

47. Rafiee, R., et al. (2009). "Simulating urban growth in Mashad City, Iran through the SLEUTH model (UGM)." *Cities* 26(1): 19-26 .
48. Weidong, M., Zhenqi, W., & Linbo, S. (2017). Influencing Factors of the Development of Rural Urbanization. *Chongqing Social Sciences*, 03

